

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

“İshak Paşa Sarayı”

“Ishak Pasha Palace”

“Дворец Исхак-Паши”

Ayça Deniz Çınar¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226327>

Geliş Tarihi: 25/10/2024

Kabul Tarihi: 14/11/2024

Eser Adı: Yüksel Bingöl (1998). *İshak Paşa Sarayı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 267 s.

Giriş

Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesinde, yüksek bir tepede bulunan İshak Paşa Sarayı, Osmanlı dönemine ait bölgedeki önemli mimari eserlerden biridir. Bu kültürel miras hakkında çalışmaların son dönemlerde artması sevindiricidir. Bu konudaki ilk kapsamlı çalışmalardan biri olan Prof. Dr. Yüksel Bingöl'ün *İshak Paşa Sarayı* adlı araştırma kitabı, bu kitap değerlendirmesinin de konusunu oluşturmuştur.

Yüksel Bingöl, Berlin'de akademik eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin kurulmasındaki öncü hocalardan biridir. Ayrıca Ankara'nın ilk sanat müzesi olan Gazi Üniversitesi Resim ve Heykel Müzesi'nin kurucularındandır.² Kitabın iç kapağında yazar, “Sanat ve sanatçılar hakkında yazdığı eleştirel yazılar ve Avrupa'daki güzel sanatlar akademilerinin gelişimi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınıyor.” şeklinde tanıtılmıştır.

Yazar, bölgedeki en önemli Osmanlı mimari eseri olduğunu düşündüğü sarayın, yeterince araştırılmamış olduğunu ifade ederek, bunun kitabın yazılış amaçlarından biri olduğunu Önsöz'de belirtmektedir. Ayrıca; “Türk-İslam kültürünün zenginliğini ve zarafetini, bölgenin sosyo-kültürel yapısını yansıtan sarayın, kalıcı bir prestij kitabı olarak hazırlanması” amacıyla yazıldığını da eklemektedir. Buna ek olarak, yeni çalışmaları değerlendirerek Anadolu'daki zengin kültürün saray kompleksinde nasıl vücut bulduğu, saray kompleksine nasıl aktarıldığını göstermek için de yazıldığını belirtmiştir. Bu amaç için sarayı mimari açıdan tanıtan fotoğraflar, röleve planları, taş bezemelerinin çizimi ve kitabelerin sunulması gerektiğini belirten Bingöl'ün, bu amaç doğrultusunda ekip çalışması yaptığı kitapta görülmektedir.

“İshak Paşa Sarayı” Eseri

İncelenen *İshak Paşa Sarayı* adlı kitap Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında yayınlanmıştır. Kitabın baskı tarihi yazılmamış, ancak yazar Yüksel Bingöl kitabın girişine yazdığı “Teşekkür” başlıklı yazısına 1998 tarihini yazmıştır. Kitap giriş, yedi ana bölüm, taş tezyinat/bezeme örnekleri,

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, aycadenizcinar@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-7628-0270. Araştırmacı, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ANAMED) 2024-2025 doktora bursiyeridir.

² <https://resimheykelm.gazi.edu.tr/view/page/292552/> adresinden 21.10.2024 tarihinde alınmıştır.

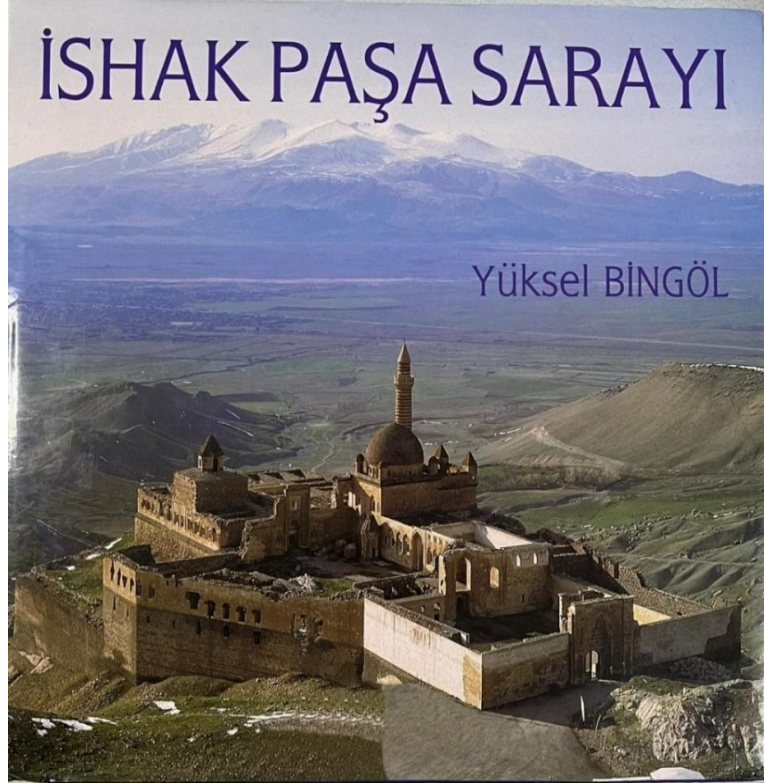
değerlendirme ve ekler kısmından oluşmaktadır. Her ana bölüm kendi içinde alt başlıklara ayrılmakta ve değerlendirme bölümünden sonra, görsel malzemeler ve eklerden meydana gelmektedir. Kitabın ön sözünde içeriği hakkında kısa bilgiler, neden ve hangi yöntemler kullanılarak yazıldığı ve konu hakkındaki önceki çalışmalara kısaca değinilmiştir. Bu bölümde yazar, sarayın bazı bölümlerdeki tahribattan ve bunun nedenlerinden de bahsetmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yıkılışı döneminde sarayın başka ailelerin eline geçmesi, Rusya'nın bölgedeki işgali sonucu kitabe ve kıymetli eşyaların Rusya'ya götürülmesi, son olarak da sarayın şimdiki yerine taşınırken etraftaki bazı insanların saraya ait taşları alıp kendi evinde avlu, duvar yapımında kullanması saraydaki tahribatlara gerekçe olarak gösterilmiştir. Ayrıca yine aynı bölümde, sarayın restorasyonu sırasında bazı mekânlardaki çalışmalar sonucu orijinal izlerinin kaybolduğu yazar tarafından belirtilmektedir.

Giriş Bölümünde; İshak Paşa Sarayı hakkındaki Türkçe ve yabancı kaynaklara, sarayın bulunduğu Ağrı-Doğubayazıt'ın coğrafyası, iklimi ve tarihi hakkında konuya giriş bilgileri yer almaktadır. Ayrıca, bölgedeki tarihi gelişim hususunda kronolojik bilgiler verilmiştir. Sarayı yaptıran İshak Paşa'nın mensubu olduğu Çıldiroğulları tanıtılmış, sonrasında da Doğubayazıt'ın diğer sancak beyleri hakkında bilgi verilmiştir. Yazar bu konuya daha ayrıntılı olarak ilerleyen bölümlerde değinecektir.

Birinci Bölümde, saraydaki kitabelere odaklanılmıştır. Bulunduğu yerlere göre; muayede salonu, mutfakın çeşmesi, cami gibi alt başlıklar altında kitabeler açıklanmakta ve hem eski harflerle hem de günümüz okunuşlarıyla bunlar okuyucuya sunulmaktadır. Kitabeler; Kur'an'dan ayetler ve İshak Paşa'ya atfedilen kasideler, kabartma tekniğiyle taşların üzerine yazılarak oluşturulduğu kaydedilmektedir (Bingöl, ts., 31).

İkinci Bölümde, Doğubayazıt'ın tarihçesi ve oradaki sancak beyleri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. İlk çağlardan başlayarak Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevilerden sonra Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden söz edildikten sonra, Osmanlı sancak beylerinden Çıldiroğulları'nı da kapsayan geniş bir tarihçeyle okuyucuya bölge hakkında bilgi verilmektedir. Yazar sadece Doğubayazıt'ın tarihçesine değil, bölgedeki kültürel gelişmeler hakkında bilgi sahibi olunabilmesi için Doğu Anadolu Bölgesi'nin kısaca tarihini de kronolojik şekilde kaleme almıştır. Bu nedenle tarihî bilgilerin sınırlarının kapsamlı tutulduğu belirtilmektedir. Çıldiroğulları ile alakalı bilgiler mevcut kaynaklarla birlikte, Sicill-i Osmanî'den yararlanılarak oluşturulmuştur. Burada sarayı yaptıran ve adını veren İshak Paşa'dan da söz etmiştir.

Yazarın "Çıldiroğulları" olarak adlandırdığı hanedanlık, Ahıska merkezli Çıldır Eyaletinin yönetimini sürdüren beylik hanedanıdır. Bingöl'ün kitabına da uzmanlık desteği sunduğu, yazarın ön sözünde belirttiği bölge tarihçisi Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, Çıldır Eyaleti hakkında önemli

araştırmalara sahiptir (Kırzioğlu, 1992; Kırzioğlu, 1998). Kırzioğlu, Ahıska'da İlhanlılar döneminde 1267'de bir Atabeklik olarak kurulan Atabek Yurdu adlı beyliğin 1578'de Osmanlı Devleti ve Safeviler arasında yapılan Çıldır Savaşı'nı kazanması üzerine Osmanlı Devleti'ne katıldığını yazar. Atabek Yurdu adıyla bilinen bu beyliğin yönetim yapısı değişmeden Çıldır Savaşı'ndan ötürü adı Çıldır Eyaleti olarak değiştirilir ve aynı hanedan ile yönetilmeye devam eder. Dolayısıyla Çıldıröğulları Ahıskalı hanedandır. Bu ailenin çocukları Osmanlı Devleti'nde vezirlik dâhil birçok görevde bulunmuştur.

Doğubayazıt 1746'da Nadir Şah'tan Osmanlılara geçince, Erzurum Eyaleti'ne bağlanmış ve idaresi Ahıska Atabeklerinin eline geçmiştir. İshak Paşa 1746 yılında Doğubayazıt sancak beyi olmuştur (Bingöl, ts., 57). Söz konusu sarayı bu görevdeyken yaptırdığı anlaşılmaktadır. Haremın taç kapısı kitabesinde 1784'te tamamlandığı yazılıdır (Gündoğdu, 1991, 13; Bingöl, ts., 58). İshak Paşa, Üçüncü Selim zamanında Vezir unvanıyla Ahıska-Çıldır Eyalet yöneticisi olarak atanmıştır. Sicill-i Osmanî'de İshak Paşa için şu not düşülmüştür: “Çıldırılı İshak Paşa'nın torunu ve Hasan Paşa'nın oğludur. Hanedandan olmakla 1205'te (1790/91) vezir rütbesiyle Çıldır ve Ahıska valisi oldu. (...) İdaresiz ve ahmaktı.” (Süreyya, 1996, 806). Sondaki olumsuz ifade, yaptırdığı sarayın ihtişamının abartılı biçimde Osmanlı sarayına aktarılması ve İstanbul ile rekabet ettiği biçimde sunulmasının etkisiyle olabilir (Özder, 1971; 95-98; Bingöl, ts., 58; Balcı ve Küçük, 2015, 92). İshak Paşa'nın azlinden sonra da 1797 yılına kadar sarayda ikamet ettiği belgelidir (Bingöl, ts., 59). İshak Paşa tarihte, Küçük İshak Paşa ya da II. İshak Paşa olarak da kayıtlıdır.

Üçüncü Bölümde Bingöl, sarayın mimari tanıtımına ağırlık vermiştir. Yerleşim planı, dış cepheleri, sarayın adı ve topografik konumunu açıkladıktan sonra, alt başlıklar halinde Saray'la ilgili bilgiler yer almaktadır. Topkapı Sarayı örnek alınarak planlandığı belirtilen İshak Paşa Sarayı'nın planının geleneksel Türk evi planı ile benzer özellikler gösterdiği belirtilmiştir. Geleneksel Türk evindeki “selamlık” ve “harem” bölümlerinin saray mimarisinde de önemli olduğu ifade edilmiştir (Bingöl, ts., 69). Sarayın dış cepheleri hakkındaki bilgiler röleve ve restitüsyon³ çizimleriyle desteklenerek gösterilmiştir.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde; sarayın tesisat sistemi ve yapı tekniği, malzemeler hakkında açıklamalar yapılırken, altıncı bölümde mimari öğelere yer verilmiştir. Yedinci bölümde ise İshak Paşa Sarayı'ndaki taş tezyinatı/bezemeleri örneklerle açıklanmıştır. Sarayın yapı malzemelerinden olan kesme taşlarının üzerinde 125 tane farklı taşçı “markası” /işareti olduğu belirtilmiştir (Bingöl, ts., 44). Bu bölümde taşçı işaretlerinin nasıl belgelendiği açıklanarak, örnek görsellerle okuyucuya sunulmuştur. Bu işaretler, çizimleri yapıldıktan sonra gruplara ayrılmış ve şekiller basitten karmaşık şekle doğru sınıflandırılmıştır. Yazar burada minare gövdesi ya da belgeleme yapılırken ulaşılamayan yüksek duvarlarda da başka işaretlerin yer alabileceğini belirterek sayının değişken olabileceğini belirtmiştir. Kitapta özel olarak ayrıntılı bir bölümü bulunan taşçı markalarının, Osmanlı yapılarında çok nadir olduğu, ancak Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde daha çok XII-XV. yüzyıllar arasında görüldüğü belirtilmiştir (Bulat, 2014, 77). Bu markaların, taşlar hazırlanırken taşçı ustalar tarafından üzerine kazındığı ve yapan kişinin hem kimliğini hem de sorumluluğunu ifade etmek için yaptığını başka kaynaklardan öğrenmekteyiz (Binan & Binan, 2009, 320).

Değerlendirme Bölümü'nde sarayın mimarlık tarihi açısından önemi üzerine durulmuştur. Anadolu'da Erken Dönem Türk-Selçuklu saraylarından çoğunun günümüze kadar sağlam kalmadığı, ama yapılan kazı çalışmalarıyla Beyşehir Gölü kenarındaki Kubad-Abad Sarayı ve Diyarbakır'da Artuklu Sarayı'nın bazı bölümlerinin açığa çıktığı belirtilmiştir. Türkiye'deki özellikle Geç Dönem Osmanlı Sarayları'nın Batı ve Avrupa mimarisinin etkisinde kaldığını belirterek Dolmabahçe, Çırağan

³ Restitüsyon; zamanla değişmiş yapı ya da eserlerin, ilk yapıldıkları orijinal halleriyle süreç içinde yaşadıkları değişimleri göstermek için hazırlanan plan, kesit, görünüş ve perspektiflerin bütünüdür (“Restitüsyon Nedir?”, <https://yapimar.net/haberdetay/restit%C3%BCsyon-nedir> adresinden 17.10.2024 tarihinde alınmıştır).

gibi sarayların da bu etkide yapıldığı, ancak İshak Paşa Sarayı'nın ise bunlarla karşılaştırıldığı zaman bazı mimari öğeler dışında hiçbir benzerliğinin olmadığı belirtilmiştir (Bingöl, ts., 231). Çıldiroğulları'nın yüzyıla yakın bir süre Çıldır Eyalet Valiliği yaptığı, 1750 yılında Hacı Ahmet Paşa'nın Ahıska'da Ahmediye Camii ve bir saray yaptırdığı, bu nedenle; Oktay Aslanapa'nın İshak Paşa Sarayı'nı mimarı ve ustalarının Ahıska'dan getirilmiş olabileceği fikri üzerinde durulmaktadır (Bingöl, ts., 231; Aslanapa, 1971).

Sonuç

İshak Paşa Sarayı hakkında yazılan bu araştırma kitabının ilk kapsamlı ve disiplinler arası çalışma olduğu söylenebilir. Bu bağlamda sarayın mimari açıdan fotoğraflanması, röleve planlarının, taş tezyinatı grafiksel çizimlerinin ve kitabelerin en doğru şekilde aktarılabilmesi gerekli görülmüş ve bu belgeleme işlemleri alanında uzman kişilerce yapılmıştır. Bunlar arasında Türk Tarih Kurumu asli üyesi ve bölgenin önemli tarihçisi Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'nun bulunması, verilerin güvenilirliği açısından da önemli bir bilgidir. Yazarın araştırmasını titizlikle yaptığının göstergelerinden biri olarak dikkati çekmektedir.

Kitabın ekler dışında da birçok sayfasında fotoğraf, resim, gravür ve çizimler bol miktarda kullanılarak Saray okuyucunun gözünde canlandırılmış, tahribatlara karşı belge olarak arşivlenmiştir. Saray hakkında yapılan önceki çalışmalarda, saraydaki kitabeler bir bütün olarak, anlam ve Türkçe okunuşlarını da içerir şekilde, eski harflerle birlikte yayımlanmadığı belirtilmektedir (Bingöl, ts.: 31). Bu nedenle, kitabın içerdiği bilgiler ve belgeleme çalışmaları göz önüne alındığında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır ve kitabın yazılma amacına ulaşıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aslanapa, O. (1971). *Turkish Art and Architecture*. Faber and Faber.

Binan Ulusoy, D. ve Binan, C. (2009). Ağzıkara Han örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi taşçı işaretlerinin belgelenmesi üzerine sistematik bir yaklaşım. *ADALYA*, Sayı: XII, 319-345.

Bingöl, Y. (Tarihsiz-ts). *İshak Paşa Sarayı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bulat, S. (2014). Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nda bulunan taşçı işaretleri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 32, 77-92.

Gündoğdu, H. (1991). *Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk boylarında Kıpçaklar: 1267-1578 (Ahıska/Çıldır eyaleti tarihinden)*. Türk Tarih Kurumu.

Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-ellerini fethi (1451-1590)*. (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu.

Özder, M. A. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve torunları*. (Kendi yayını).

Süreyya, M. (1996). *Sicil-i Osmani-3*. (Haz. N. Akbayar, Eski yazıdan akt. S. A. Kahraman), Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ortak yayını.

<https://yapimar.net>, "Restitüsyon nedir?", <https://yapimar.net/haberdetay/restit%C3%BCsyon-nedir>, (Erişim Tarihi: 17.10.2024).

<https://resimheykelm.gazi.edu.tr/>, "Müze hakkında", <https://resimheykelm.gazi.edu.tr/view/page/292552/>, (Erişim Tarihi: 21.10.2024).